

Madách Imre

Madách életművét ismertetni nem könnyű feladat. Előadótól, hallgatótól egyaránt nagy összeszedettséget, sokrétű ismereteket követel meg. Különösen nagy a nehézség falusi előadások esetén. Sokan talán kétkedve, bizalmatlanul fogadják magát az ötletet; úgy gondolják: egyelőre kudarcra ítélte a vállalkozás, mert Madáchot — műveinek ellentmondásal, súlyos filozófiai tartalma miatt — irodalmilag és ideológiailag képzetlenebb hallgatóságokhoz közel hozni egyáltalán nem, vagy csak nagyfokú vulgarizálás árán lehet.

Ez az írás szeretne megbirkózni a feladattal, illetve segítséget kíván nyújtani ahhoz, hogy az előadók megbírkózzanak vele. A sorok írója nem kíván kinyilatkoztatás adni, nem lép fel a cáfolhatatlanság, a mindent megoldó »végső szó« igényével, hanem ellenkezőleg: a vita-indító »első szó« szándékával. Ahogy Madách-értékelésünk kollektív munka eredménye — fokozottabban az, mint bármely más íróé —, az együttműködés a költő műveinek szélesebb körű ismertetésében is elengedhetetlen. Szükséges tehát, hogy a megye értelmisége javaslataival, bírálaival — kihasználva e folyóirat lehetőségeit — minél tevékenyebben segítse elő korszerű népszerűsítését.

Madách irodalmunk egyik legnagyobb alakja. Főműve: Az ember tragédiája, világirodalmilag is jelentős alkotás; számos fordításban az egész világon elterjedt. Gorkij is elismerőleg nyilatkozik róla „Klim Számgin élete” c. regényében. Gellért Oszkár közlése szerint Zichy Mihály illusztrációi terelték figyelmét a Tragédiára. Elragadtatásában kijelentette: szeretne megtanulni magyarul már csak azért is, hogy Az ember tragédiáját oroszra fordíthassa.

Büszkék lehetünk, hogy ez a nagy író megyénk szülőtte, itt töltötte küzdelmes életét. Alig van a megyének községe, ahol ne fordult volna meg. Alsósztrégován, a történelmi Nógrádmegye egyik kis falujában született 1823 január 21-én és itt is halt meg 1864 október 5-én.

Jogi tanulmányai befejeztével a koráért, 19 éves ifjú, Balassagyarmaton gyakornokoskodik Bory László ügyvéd mellett, rövidesen pedig megyei aljegyzőnek választják. Betegeskedése miatt meg-megszakítja hivatali pályáját, de érdeklődése a közügyek iránt sosem csappan. A reformkori haladó nemesség törekvéseinek egyik legteljesebb képviselője megyénkben. Kiváló szónok, a megyegyűléseken mindig hallatja szavát s mindig a társadalmi haladás érdekében. A megye életéről rendszeresen küldi tudósításait a Pesti Hírlapnak. Gondosan megírt cikkeiben nem leplezi a megyei élet visszasságait. Bár csendes, visszahúzódo egyéniség s betegsége sokszor keserűvé, mogorvává teszi, nem idegen tőle a harc. Bár nem nagyon kedveli a társaságot, a végnélküli vendégeskedést, a vidéki nemesség léha szórakozásait, zárkózottsága felenged, ha művészet- és tudománykedvelő elvbarátokra lel. A megye haladó ifjúsága egyik vezérének tekinti. Különösen meghitt baráti kapocs fűzi Szontágh Pálhoz, a szécsényi járás akkori szolgabírájához; gyakran megfordul horpácsi birtokán, ahová nem utolsó sorban a gazdag könyvtár is vonzza. Szontágh barátsága a magasabb szellemű légkört jelenti a költő számára. Neki mutatja meg először kész műveit, tőle kap szigorú bírálatot, a Szontágh-gal folytatott beszélgetések ösztönzik újabb művek írására. A szárnypróbálgatásait tartalmazó „Lantvirágok” című verseskötet (1840) és „Az ember tragédiája” megjelenése közt eltelt 22 év folyamán Madách nem tárta a nyilvánosság elé szépirodalmi alkotásait. Szontágh volt szinte egyedüli tanúja e korszak munkásságának, ő biztatta, bátorította a könnyen csüggedőt.

Madáchot természetesen nem elégíthette ki ez a barátság. Megértő, igazi élettársra vágyott; tragédiája, hogy sikertelenül. Az egyetemi tanulmányait követő három év a keresés korszaka. Legtöbbnyire Szontágh kíséretében szemlélteti a megyebálok „hölgyszoruját”. látogatja a számba jöhető lányos házakat, így például Gyürky Amáliáék ludányi kúriáját. — Végre 1844 farsangja hozza meg a végzetes szerelmet: Csé-

csén megismerkedik az akkori másodalispán „bajos, de szeszélyes és könnyelmű” unokahúgával, Fráter Erzsivel. Anyja ellenkezése, Szontágh intelmei ellenére 1845 július 20-án megtartják a lakodalmat Csécsén. Az ifjú pár a csesztvei családi birtokra költözik. Házasságuk első éveit nem zavarja egyéb, mint Madách gyakori betegeskedése. Az élettársak jellege közli különbség már most is megmutatkozik: Madách borongó kedélyével nehezen fér meg „Lidércke” villódzó kacérsága, léhaságra hajlamos könnyelműsége, de a kölcsönös szeretet egyelőre ellensúlyozza az ellentéteket. Madách — a maga módján — boldog: csendes visszahúzó-dottságban írogatja lángelmére vajmi kevésbé „valló költeményeit, igazgatja gazdaságát — igen kevés reális érzékkel, ügyellenül. A tipikus nemesi időtöltések: a vadásztatás, a vendégvonzó poharaztatások nem nagyon érdeklik. Inkább olvas: igen sokat, de kissé rendszertelenül; s ha a szellemi foglalatosságba belefárad, magányosan sétára indul. Legszívesebben a messzelátónak nevezett ponton tartózkodik. Verseiben is az alkony csendes melabúját idézi:

*„Megkondul a völgy harangja
Alkonyatkor csendesen,
Édes fájó áhítattal
Hallgatom meg a hegyen.”*

Az otthon nyugalomát állítja szembe a világ zajával:

*„Ott kinn oly haszontalan csatázok,
Mindeneknek az útjában állok,
Itt teremtek, alkotok magam;
S látva, milyen jól tenyész körülem,
Minden bennem él és veszve vélem,
Istenülve élek boldogan.*

*Itt virágim gazdagon feselnek
S áldozatként illatot lehelnek,
A miért hogy híven ápolám;
Ott a fácskák, melyeket neveltem.
Játszi árnyat vonva már felettem,
Allanak gyümölcsben gazdagon.”*

De ez a csendes megbékélés csak látszólagos, az almanach-költők lagymafog modorában megírt versek nem fejezik ki a költő igazi énjét. — Az elmúlt idők irodalomtörténete szívesen ábrázolta érzélgős remetének Madáchot, aki távol tartja magát a politikai élet küzdelmeitől, aki idegenkedve vonul önmagába a reformkor és a forradalom „viharai” közepette s egyetlen gondja a kiábrándult világ-megvetés. Abból, hogy betegeskedése miatt a szabadságharc eseményeiben nem vehetett részt, azt a következtetést erőszakolták ki, hogy eleve hitetlenül szemlélte népünk nagy szabadság-küzdelmét. Petőfi ellenképét vélték benne felfedezni azok, akik egyre távolabb kerültek Petőfi forradalmiságától, a nemzeti függetlenségért lángoló hősi tetteitől. Szembe kell néznünk ezzel a hamasítással. Fel kell tárcnunk: mi volt Madách igazi világnézete, igazi politikai hitvallása.

Mint tudjuk, Madách középnemesi családból származott, de a közénemességnek már az arisztokráciához igen közelálló rétegéből. Hat-ezer hold földjük volt. A költő neveltetését, különösen a Pesten töltött évek alapján, bátran főúrinak nevezhetjük. A Széna-tér (mai Kálvin-tér) 1 alatti diák-lakosztályát a legelőkelőbb ifjak látogatják; külön tanító, szakácsné, szolga áll rendelkezésére. Amíg Petőfi éhezve és fázva, saját hazájában számkivetetten barangol faluról-falura, amíg a katona-élet megaláztatásait szenved, Madách főúri ifjakkal cseveg, színházba, hangversenyre jár, a Nemzeti Kaszinóban hallgatja az előkelő dilettánsok kamaramuzsikáját s kedvtelésből, vagy inkább a francia

forradalom intelmét még nem feledő szülők bölcs előrelátása folytán, esztorgályosságot tanul.

Ez a kiválasztott, előkelő származás és életmód azonban nem hatott elhatározólag Madách gondolkodásmódjára és magatartására. Köztudomású, hogy a nemesség legjava — különösen a napóleoni háborúk után, a győri kudarc hatására, az égbekiáltó, sokszor véres tettekben kirobbanó jobbágy-nyomor láttán — maga is ráébredt az ország elmaradottságára. Elsősorban saját kiváltságai csorbitásán felbőszülve, maga is szembe-szembekerült az osztrák gyarmatosító törekvésekkel. Művelődési kiváltságai folytán, amelyeket természetesen a gazdasági kiváltságok tettek lehetővé, már az előző században megismerkedett a korszak haladó eszme-áramlataival, nevezetesen: a felvilágosodással. A leghatalmasabb főurak között sem ritka a voltaireianus, — Persze, ebben a főúri felvilágosodásban több az idegenmajmolás, a divathajhászat, mint a társadalmi haladás őszinte kívánsága. (Bizonyíték erre az a pánikszerű megtorpanás, amely a felvilágosult eszmék tettekre váltását: a francia forradalmat követte.) De tagadhatatlan az is, hogy a felvilágosodás áramlata, a főúri könyvtárakba került Voltaire- és Rousseau-példányok nem maradtak egészen hatástalanok s különösen az újabb generációk gondolkodását jelentősen befolyásolták. Ez a viszonylag korszerű kulturáltság, bár erősen fékeztek a vallásos nevelés korlátai, nem egy nemes ifjút ébresztett öntudatra, a szenvedő nép iránti rokonszenvre.

Madáchot is sok szál fűzi a felvilágosodáshoz. Nagybátyja, Sándor, minden újítás iránt érdeklődött, résztvett a szabadkőműves mozgalomban, vállalta Martinovicsék védelmét és gerincesen kiállt a bírák törvénytértségei ellen. A költő apja kedvelte a természettudományokat, a Kazinczy-mozgalmat pártfogolta, élénk figyelemmel kísérte a hazai szépirodalom fejlődését, a felvilágosodás szellemében fogant reformok híve volt s fiát is ebben a szellemben nevelte. Madách értelme meglepően korán nyiladozik. Adatok vannak arról, hogy már hat éves korában francia nyelvű köszöntőverssel lepi meg szüleit. Alig 13 éves fejjel családi újságot szerkeszt, amelyre mottóul jellemző módon a felvilágosodás útjára lépő Berzsenyi szavait választja: „Az én és az isten, mely minket vezet”.

Politikailag a Széchenyi és Eötvös nevével fémjelzett nemesi liberáliszmus híveként indul, de fejlődése során egész közel kerül Kossuth eszméihez: a következetesen Habsburg-ellenes demokratizmushoz. — Széchenyi és Eötvös belátták a változás szükségességét, de ennek érdekében csakis reformokra és csakis *felülről* jövő reformokra voltak hajlandók. Az a naív képzelgés hajtotta őket, hogy a magyar nemesség békés úton, pusztá elméleti meggyőzés hatására polgárrá, — az elmaradott feudális Magyarország fejlett iparú polgári állammá fejlődhet. Azt a történeti tény, amely az 1830-as francia forradalom után vált nyilvánvalóvá, tudniillik: hogy a polgári forradalmak sem teremtenek földi paradicsomot, nem hozzák meg a teljes szabadságot és boldogságot a nép számára, szűkebb osztályérdekeikkel egybehangozóan ellenforradalmi következtetésekre használták fel. Elvszerűen ellenforradalmárok voltak, mert azt gondolták: minden véráldozat úgysis hiábavaló, mert azt gondolták: az „uralom-cserének” a nemzet számára legjótékonyabb, legveszélytelenebb módja a nemesség lassú belső átalakulása. Ehhez pedig nincsen szükség a szó szoros értelmében vett politikai mozgalomra, a tömegekkel való veszélyes „fraternizálásra”; ez az átalakulás nem politikailag, hanem gazdasági, művelődési, legvégtetesebb fejleményében államszervezeti kérdés, melynek megoldását minden meggondolatlan, forróvérű kezdeményezés meghiúsíthatja. A nép tevékenységétől, a forradalomtól és mindenfajta véres eseménytől való viszonylagos eredményezi, hogy Széchenyiék mesterségesen, minden reálpolitikai megfontolást felrúgva, elszakítják egymástól a polgári haladás és a nemzeti függetlenség kérdését; időrendi kérdésként vetik fel azt, ami lényegében, a valóságban ugyanazon sürgető feladat két oldala. Szemethúnynak az előtt a nyilvánvaló tény előtt, hogy egy gyarmati sorban síny-

lódó ország gazdasági és kulturális fellendítése megvalósíthatatlan kárpázat.

Madách mentes, illetve az idők során mentesül ezektől a téves nézetektől. Általában a centralisták közé szokták őt számítani a Pesti Hirlapban megjelent cikkei alapján. Valóban, Eötvöshöz hasonlóan, ő is a parlamentarizmus megvalósításán ábrándozott, a megyék anarchikus uralmát megfegyvelmező, erős központi kormányzat megvalósításáért küzdött; a megyei közigazgatást ő is középkori maradványnak, a nemesi előjogok „omlatag várfalának” tekintette, de ugyanakkor látta a megyei autonómia nagy jelentőségét is az idegen elnyomással szemben. S amikor csak lehetett, ki is használta ezt az autonómiát, bátyja mögül — közeleti pályája kezdetétől élete végéig — következetesen támadja az idegen önkényuralmat. Nem elégíti ki a centralizmus doktriner szűkkeblősége, naív utópizmusa; többre vágyik. Ezzel magyarázható, s nem hitetlen cinizmussal, hogy nem ritkán a centralista irányzatot is gúnyyal illeti, mint ahogy ezt Szontágh Pálhoz írt epigrammája is bizonyítja:

„Szolgabíránk hanyag, ezt panasolja a szécsenyi járás,
A buta! Szontágh Pál vajmi következetes.
Centralizálni akar s restségével azt bizonyítja
Elve szerint, hogy rossz a megye szerkezete.”

A nemzeti függetlenség gondolata, a zsarnokság elleni gyűlölet érzése tölti be a költőt; együttérzéssel kíséri azok sorsát, akiket a Habsburg-hatalom üldözöbe vett. Még egyetemi tanulmányai idején például egyik professzorát így búcsúztatja az évzáró ünnepélyen: „Számodra hazánk parlag földében nem teremnek babérok . . . — De neked azért jutalmat ad megjövendő . . ., ha testvérekké lesznek nemzetek . . ., ha törvény fog ülni a trónon . . ., ha néhányan nem ítélik el azokat, kiket a hon ártatlanoknak vall” A utolsó szavak félreérthetetlenül Kossuth és Lovassy bebörtönzésére céloznak. De korai — formai szempontból erősen vitatható értékű — történeti drámáit is (Commodus, Nápolyi Endre, Csák végnapjai, Mária királynő) egyes részletekben remekké izzítja a nemzet szívének legközepéből áramló szenvedély: az idegen zsarnokuralom gyűlölete, a független nemzeti királyság megteremtése iránti vágyakozás. Politikai fejlődéséről tanúskodik a gyarmati hivatalnokoskodása idején írt „Csak tréfa” c. drámája, amelynek hőse: Zordy köztársaságpárti összeesküvést szervez, Kossuth Védegyletének híve, az arisztokrácia züllöttsége, a nemesi reformmozgalom megalkuvó gyöngesége, az oklalan felekezeti torzsalkodás pesszimistává teszi s forradalmian éles bíráló szavakra ragadtatja.

Hogy milyen volt Madách viszonya a szabadságharchoz, azt a bukást követő évek eseményei, a világsi katasztrófa után írt művei mutatják meg igazán. Nemcsak hazafias érzületét sebzik meg a történetek, hanem személyes tragédiák is sujtják: a szabadságharc folyamán elveszti öccsét, hugát, sógorát. Tíz hónapra bebörtönzik, mert Kossuth Rákóczy nevű tikarát rejtegeti csesztvei birtokán. Szájhagyomány szerint még meg is botozzák tette miatt. De kiszabadulása sem hoz enyhülést, sőt a legnagyobb csapást tartogatja számára: a családi élet teljes felbomlását. Emberi és költői nagyságát mutatja azonban, hogy magánéletének szenvedései nem tagadtatják meg vele fiatalkori eszményeit, sőt tovább fejlődik a megkezdett úton. Mint tudjuk, Eötvös külföldre szökött a forradalmi eseményektől megrettenve, Széchenyi megőrül, mert „vétkesnek” érzi magát a forradalom előkészítésében. Madách itt maradt, s bár a legkínzóbb csapások érik, gyötrő válságba sodorják, a nemzeti függetlenség gondolata egyre elszántabbá teszi. Mindenből kiábrándul, csak a szabadságharc korára tekint vissza büszke lelkesedéssel. Bár magánéletében nem talál megoldást, a nemzet sorsára bizalommal tekint. A jobb jövő vígasza szól lírai verseinek egész sorából: Nem féltelek, hazámi, Mária testvérem emlékezete. Emléket állít a közelmult dicső korszaknak: Pál öcsém sírjánál. Az aradi sírra, Petőfi sírjára. Egy mátyr sírján, Nép

szava, A magyar forradalom, Honfibu. — Ha nem is érik el ezek a versek Arany vagy Tompa szabadságharc utáni költészetének fojtott szenvedélyességét, a Bach-korszak irodalmának java terméséhez számítanak.

Amikor a bécsi kormány kényszerűségéből a kiegyezés útját keresi, Madách egyértelmű feleletet ad mindennemű megalkuvási kísérlet ellen. 1861-ben az újjáéledő megyegyűlések legradikálisabb szereplője; a 48-as törvények teljes épségbentartása mellett száll síkra. Az 1861 március 12-i ülésen erélyes hangú javaslatot terjeszt elő az egyezkedők ellen: „A megye kijelenti, hogy mindazokat, kik a magyar országgyűlés hatáskörét általában, és az adó, valamint katonaaállítási kérdésekben különösen, megcsoorbítani vagy megrendíteni kívánnák és netalán a birodalmi tanács (Reichsrát) megalkotásában — úgy mint választók, vagy mint választottak — részt vennének, legyenek azok országgyűlési képviselők, mágnások, országnagyok, megyei tisztviselők, stb., mint hazájuk közjogi törvényeinek megsértőit, hazaárulónak nyilvánítja”. Hogy a határozatnak nagyobb súlyt adjanak, kinyitattják az üléstermet: távozzon, aki ellenzi. Mindenki helyén marad, sőt névaláírásával tanúsítja beleegyezését. Ugyanezen a napon adja ki Madách képviselői programját „Politikai hitvallomás” címen. Röpiratában a francia forradalom harmas jelszavát alkalmazza a magyar eseményekre, Kossuthra is hivatkozik, rendíthetetlen vallomást tesz a szabadság-eszmék csorbíthatatlansága mellett: „Vannak általános elvek — írja —, melyeket rendíthetetlen alapokul bevallani lehet, sőt kell; melyeken még hasznosság tekintetéből is feladni tilos; melyekért meghalni nemcsak egyesnek kötelesség, de melyek elárulásával nemzetnek is életet váltani halál helyett gyalázat, mert a javak között nem legfőbb az élet”. A megyei rendek március 21-én egyhangúlag képviselőnek választják.

Hiába környékezik a felirati párt hívei, elveit nem adja fel. Forradalmi bizalmatlansággal jelenti ki a bécsi kormányról: „nem jó barátokkal van dolgunk”. A forradalom után eltelt korszakot tizenkét évnyi „rothadás”-nak nevezi. 1861 május 28-án elmondott beszédében, melynek oly nagy sikere van, hogy a lapok arcképét is közlik utána, a következőképpen foglalja össze álláspontját: „Egyezkedni annyit tesz, mint követeléséből is engedni akarni, a mi követeléseink pedig éppen úgy nem lehetnek engedés tárgyai, mint a lenni vagy nem lenni, mint az élet és halál”.

Madáchnak pusztán politikai tevékenysége is méltó arra, hogy hagyományaink közé számítsuk, de ő ennél is többet adott a magyarságnak s — bátran mondhatjuk — az emberiségnek, különösen élete végén írt három nagy műve: A civilizátor, Az ember tragédiája és a Mózes révén. — S e művek helyes értelmezéséhez is csak úgy juthatunk el, ha állandóan szem előtt tartjuk Madách politikai nézeteit, elsősorban meg nem alkuvó szabadságszeretét.

(Folytatjuk.)

NAGY ISTVÁN:

Dolinkai változatok

1. Munka után.

*Dolinka, kedves pihenőhelyem,
Minő varázslat játszogat velem,
Ha alkonyatkor itt lelek tanyát?
Hogy illatoddal föl ne oldanád,
Lehet-e lélek oly nyugós, kemény?
Kis völgyzugod szemérmes rejtekén
Alnok ruháját leveti a szív,
Es meztelen lesz. Mint kit anyja hív,
A minden csínyt bevalló kisgyerek,
Fenyvek között lebegve lépdelek
A tisztaságtól. Rejtett utakon*